

М-р Милутин ПЕРОВИЋ

ИСТОРИСКАТА КАРТА ВО НАСТАВАТА

Воведно разгледување

Според марксистичките сфаќања просторот и времето се начин на постоењето на материјата, т.е. тие се основните претпоставки на развитокот на природата и општеството. Значи, историјата на човечкото општество се развива во одредено време и на одреден простор.¹ Затоа „проучувајќи ги историските настани или појави, утврдуваме не само како и кога настанале, тие, туку и задолжително *каде настанале* (подвлекол М.П.). „Ако настаните не се сместени правилно во времето и просторот, тие претставуваат пуста апстракција лишена од секаква содржина, апстракција што не ја одразува историската стварност“.² Марксистите го прифаќаат гледиштето дека географските (природните) услови значително влијаат врз општествениот развиток, забрзувајќи го, ако се поволни, односно успорувајќи го, ако се неповолни. Во тие важни географски фактори можеме да ги вброиме: положбата, релјефот, плодноста на почвата, климата, природните компоненти и водените комуникации, богатството или недостигот во корисните минерали, растителниот и животинскиот свет и др. Природно-географските фактори се предуслови за почетниот стопански развиток на општеството, па во определена мерка влијаат врз општиот степен на неговиот развиток, зашто човекот истовремено е природно (биолошко) и општествено битие. Влијанието на природната средина врз општествениот развиток на човештвото не е одлучувачко, ниту е подеднакво значајно во сите етапи на историскиот развиток. Тоа било најсилно во најстарата епоха — праисториското време или во времето на првобитните човечки

1. В. И. Ленин, Сочинения, том 14, Москва, 195. На 162 страница за односот на материјата на времето и просторот, се вели следното: „Во светот нема ништо освен материја што се движи, а материјата што се движи не може поинаку да се движи одошто во просторот и времето“.

2. А. И. Стражев, Методика наставе историје, Сарајево, 1965, 136.

заедници, кога производите сили биле на низок степен, а човекот во сè бил зависен од природата. На пример, природно-географските фактори првенствено влијаеле врз појавата на земјоделството и сточарството и врз првата поделба на земјоделски и сточарски племиња. Во подоцнежните епохи почнувајќи од рочовладетелското општество, влијанието на природно-географските фактори станувало сè помало, и е во обратен сразмер со развитокот на производните сили и производните односи. Сепак, сè до современите фази на високоиндустријализираните општества влијанието на природно-географските фактори било силно, па и во современото општество сè уште е значително.

Освен општото влијание на географските фактори врз развитокот на општеството, заслужува да се истакне уште еден многу битен факт кој недоволно се зема предвид при изучувањето на општествените појави. Просторот е секогаш сцена на која се одвиваат историските настани, појави и процеси. Тоа е другата страна на проблемот на односите на географските и општествените фактори во историскиот развиток. Влијанието на географските фактори врз конкретниот тек на историските настани, кои се одвиваат во дадениот простор, врз индивидуалниот лик на соодветниот настан познат факт е на секој човек и секогаш може емпириски да се утврди. Воспоставувањето на односите помеѓу историските настан и географскиот простор (место) на кој се одвива настанот го нарекуваме живна *локализација*. „Проучувајќи ја било која историска појава, треба, пред сè, определено да ја утврдиме историската ситуација во која настанала таа, да ги дадеме нејзините карактеристики, а потоа внимателно да ги следиме сите нејзини промени. Во карактеризирањето на таа ситуација, пред сè, треба да се разгледа територијата како боиште на историските настани, со нејзините специфични карактеристики. Тоа може да се прави само со помош на *специјални историски карти*“.³ (Подвлекол М.П.).

Општи поими за историската карта

Историската карта е специјален графички израз на географскиот простор на кој се одвивале историските настани, појави и процеси во одреден временски момент односно во краток или долг временски период. Таа треба да ја прикаже динамиката на историскиот развиток. Во историската карта се бележат најзначајните промени во природата и општеството, било да настанале спонтано или да се плод на свесната дејност на општествевите сили кои влијаат врз историскиот развиток. По начинот на изработката историската карта е слична на геог-

3. Истото, 136.

рафската — која е намалено соопштување на сликите на одредена земјина површина (на целина или на делови) во пределот на кој се покажува разместување на природните и општествените појави на одреден временски момент. Историската карта треба да биде изработена според основните барања на проекцијата на географските карти и да ги содржи основните географски податоци, реките, езерата, островите, полуостровите како и сите мориња и океани. Во неа има бројни историски податоци како што се: историските граници на државите, називот и границите на историските покраини, историските називи на населените места, потоа напуштените места и останатите историски локалитети, како и историските и хронолошките податоци врзани за географските локалитети. На историската карта податоците најчесто се дадени динамички при што динамиката на настанот се постигнува со различни технички решенија — со контрасти на боите, со имињата на историските личности, со хронолошките датуми итн. Историско-географските податоци на картата треба да се разновидни и во зависност од темата на која ѝ се посветени да бидат од економски, општествени, политички и културни компоненти на развитокот на општеството. Тие податоци, како и на географската карта, се бележат со условни знаци — со географски и географско-историски симболи, а се дополнуваат со слики, скици и шеми. Сето тоа употребата на историската карта ја прави многу сложен стручен и методски проблем што наставникот може успешно да го решава со постојано проучување на историската наука и методика на наставата по историја, со користењето на методските искуства на наставата по географија во соодветниот вид и степен на училиштето. Според тоа, историската карта со учебникот по историја е најважното наставно средство и извор на знаења за минатото, без кое на учениците не може да им се објаснуваат историските настани, појавите и процесите, ниту тие можат темелно да се запаметат, разберат и научно интерпретираат. Со помош на историската карта се локализираат историските настани — т.е. се дава нивното просторно разместување во одредено време. Затоа таа е моќно нагледно средство кое по пат на условните знаци го изразува изгледот на географската средина во која се одиграл историскиот настан. Историскиот или географскиот објект на историската карта наставникот (или ученикот) треба да го поткрепи со вербален опис, а по можност и со визуелни средства (слика, скица и шема). Со тоа се добива конкретна историска слика што го олеснува сфаќањето и запамтувањето суштината на историскиот настан, појава или процес. Историската карта е извор на новите сознанија и средство со кое се поттикнува самостојната работа и успешно се развиваат ликовните способности на учениците. Картата треба да одговара на психофизичките можности на

учениците. Само ако е прегледна, таа може ефикасно да се користи во наставата. Не е добро кога историската карта е претрупана со податоци зашто со тоа непотребно се оптоваруваат учениците. Ако картата е сиромашна со податоци, таа малку ќе им користи на оние ученици кои покажуваат поголем интерес за историјата. Сидната историска карта треба да биде од поголеми размери како би можел целиот клас да го следи наставниковото покажување на објектите, а учениците тие објекти да ги идентификуваат во својот историски атлас. Сидните карти и картите во ученичкиот атлас треба со силни и контрастни бои да ја изразуваат динамиката на историскиот развој. Симболите (условните знаци) на картата треба да бидат видливи и прецизно толкувани во легендата.

Класификација на историските карти

Историските карти (како и географските) можат различно да се класифицираат: 1. *според територијалниот опфат*: историски карти на светот, на континентите, на група држави, на покраини итн.; 2. *според размерот*: историски карти со големи размери (до 1:200.000), карти со средни размери (до 1:1.000.000) и карти со мали размери (повеќе од 1:1.000.000); 3. *според начинот на користење*: сидни карти и карти за на маса. Меѓутоа, за наставата по историја важна е класификацијата на картите според историската содржина и дидактичко-методската намена, а таа може да биде следната:

1. *Општи или основни историски карти* се карти со содржини што се однесуваат на една земја или држава, на група земји, на континент, па и на целиот свет. Постојат два вида општи историски карти — 1. *карти* на кои се прикажува историско-географскиот простор во еден момент (на пример, Европа по Виенскиот конгрес во 1815 год.) и 2. *прегледни* кога определениот географски простор се претставува во подолг период (на пример нашата земја во крајот на XIX и во почетокот на XX век). Прегледните историски карти се многу попрактични, зашто во најголем број наставни единици се обработуваат подолги временски периоди на историскиот развој.

2. *Тематски карти* на кои се претставуваат одделни историски појави, како и одредени историски процеси и настани. Појавите и процесите можат да бидат врзани за одреден историски момент (на пример, стопанството на Србија во почетокот на XX век) или да се прикажуваат во подолг временски период (стопанството и културата на Србија во средниот век). Историската појава ако е прикажана во подолг период, таквата карта се нарекува прегледна тематска карта.

Со оглед на *степенот на нагледноста* историските карти можат да се поделат на две групи и тоа:

а) *Шематски историски карти* кои, покрај вообичаените историски и географски податоци, содржат шеми и шематски пртежи. Тие шеми и пртежи треба ликовно да ја изразат смислата, на одредениот настан, појавите и процесите: да го откријат правецот на нивните движења; густината на протеганоста и нивниот квантитет. На шематската карта се нацртуваат линии на воените походи и трговските патишта; стрелки што означуваат правец на движењата и линии и точки што ги означуваат густината и просторната распространетост на одредените појави. Шемите и скиците на картата можат да бидат претставени однапред, а наставникот може да ги внесува и со апликација на општата или тематската карта, или на нив да ги нацртува.

б) *Пиктограмски (сликовни) историски карти* се такви карти, на кои покрај (наместо) условните знаци дадени се слики на историско-географскиот објект, ликови на историски личности, а понекогаш и ликови на обични луѓе, животни и растенија. Понекогаш овие карти содржат и уметнички репродукции на историските настани дадени во минијатура.⁴

Покрај наведените видови на историските карти во наставата можат да се користат уште и:

Неми (контурни) историски карти во кои се даваат минимум географски и историски податоци и тоа без натписи. Понекогаш на овие карти географските и историските објекти се бележат со почетните букви од својот наслов (полунемни карти). Немата карта служи поради увежбување и проверка на историско-географското знаење. Тие карти можат да се користат за работа на часот (колективна, групна и индивидуална) или за самостојна работа на ученикот дома и во слободните ученички активности. Немите карти се користат и за изложување на новото градиво. Тогаш наставникот, паралелно со излагањето, во картата ги внесува историско-географските податоци што наставата ја прават подинамична и таа посилно ги ангажира учениците.

Покрај историските карти во наставата по историја треба да се користат и *географските карти*, но поретко политичките односно физичките. Географските карти не можат да ги заменат историските, па затоа треба да се користат паралелно со историските. Пред користењето на историската карта, историскиот настан или појава се покажуваат на физичко-географска-

⁴. На пример, при обработувањето на стара Грција, наставникот нејзината територија ќе ја споредува со територијата на современа Грција или кога ја обработува Србија на Немањиките ќе ја споредува со денешната територија на СР Србија.

та карта, зашто често облиците на релјефот и на другите физичко-географски фактори директно влијаат на нив. Потоа, тие историски феномени се прикажуваат на историската карта со што се истакнува значењето на географскиот фактор за соодветниот историски настан. Вака се постапува кога географските фактори играат значајна улога во историскиот настан или појава. На пример, кога се изложува текот на битката на Сутјеска, наставникот на учениците им ги покажува и им ги опишува на физичко-географската карта планинските масиви: Дурмитор, Сињаевина, Маглик, Вучево, Волујка и Зеленгора со што се олеснува сфаќањето за тежината и начинот на партизанското војување.

Картографско описменување на учениците

Одредените елементи за ориентација во просторот учениците ги стекнуваат уште во I и II одделение на основното училиште во рамките на предметот Познавање на природата и општеството. Тие елементи се: определување страните на светот, цртање предмети од околната природа, ориентација во времето (единиците за мерење на времето). Во III одделение се стекнуваат и елементи од картографската писменост на картата на крајот и на републиките. Во предметот Запознавање на општеството во IV одделение, таа картографска писменост се проширува дури до поимот на картата за Југославија и светот, но не се воведува поимот на историската карта. Картографската писменост на децата значително се проширува со телевизијата, преку училишните и други детски емисии, учениците од V одделение треба да бидат оспособени за постепено совладување на историското време и историскиот простор. Но, и покрај тоа, учениците многу долго и многу тешко ја совладуваат оваа важна категорија и ги прават следните типични грешки: не ги разбираат или тешко ги разбираат условните картографски знаци, тешко ги разбираат просторните односи (положбата на местата, растојанието помеѓу местата), зашто не им е јасен поимот „размер“ на картите итн. Уште потешко му е на ученикот од V одделение да го поврзе историскиот простор со историското време, особено што се среќава со сметање на времето во старата ера. Затоа наставникот по историја треба да посвети посебно внимание на формирањето претстава на историското време и на просторот со средствата кои во методиката станале веќе стандардни (лента на времето, податоци за должината на растојанието во километри и денови на патување итн.). за да формираат учениците претстава за историското време и просторот, наставникот по историја мора на секој час ефективно да ја користи историската карта. Голема загуба е што во наставата по

географија картографијата се изучува дури во VI одделение, така што систематското картографско описменување во наставата по историја му претходи на географското. Голем број на наставници по историја располагаат со оскудни картографски знаења, а многу од нив не сфаќаат дека тие знаења му се неопходни на наставникот по историја. Со оглед на тоа дека картографските знаења на ученикот од нижите одделенија се мали и несистематизирани, тие знаења наставникот по историја мора да ги потполнува со достојано користење на историската и географската карта. Бидејќи во V одделение на основното училиште се изучува историја на стариот век, со картата на стариот Исток, Грција и Рим треба редовно да се користи и географската карта на источната полутопка и на светот (и тоа како физичката така и политичката), за да би можеле учениците да ги локализираат старите држави.

Да се научат учениците да се служат со историската карта е една од важните и трајните задачи на наставата по историја и тоа картографско знаење треба да се продлабочува во текот на сите одделенија на основните и средните училишта. Сфаќањето на историскиот простор се продлабочува со неговото споредување со просторот од претходната епоха како и со срамнување на просторот на историската карта со современиот простор на географската карта. Затоа со преминувањето на нова историска карта наставникот треба да укажува на времето на кое се однесува картата подвлекувајќи ја разликата помеѓу историскиот и денешниот простор, особено ако тие разлики се осетно големи.⁵ Со тоа кај учениците се сузбива модернизацијата на историските поими и појави. На учениците, кога е можно, треба да им се конкретизира големината на територијата, зашто тие тешко се снаоѓаат во размерот на картата.⁶

Обучувањето на учениците „за читање“ на историска карта, слично на обучувањето за читање на географска карта, може да се подели во две фази: 1. учениците се учат да дадат точни описи на историските објекти и на основните географски одлики на територијата врз основа на условните знаци, со кои се врши локализација на историскиот настан или појава, и 2. учениците се обучуваат историски да ги толкуваат картите т.е. на картите да ги читаат временските врски на историските и географските појави кои не се непосредно обележени, но произлегуваат од меѓусебните односи на означените локали-

5. Во „Povjesni atlas za osnovnu školu“, Školska kniga, Zagreb, разни изданија. Поголемиот број на картите се шематски и пиктограмски.

6. На пример, кога се покажува стариот Египет на историската карта на учениците треба да им се рече дека должината на Египет е од устието на Нил па до I катаракт (водопад) од 1.000 км; а кога се покажува стара Атина, треба да се наведе дека должината на полуостровот Атика е 70 км.

тети и појави.⁷ За жал, поголемиот број од наставниците се ограничуваат и тоа многу површно, на првата фаза на обучувањето, додека картата малку им служи за историското заклучување и воопштување. Таквите наставници постојано се жалат дека учениците тешко ги совладуваат суптилните историски поими, причинско-последичните врски и законитости, а не сакаат да сфатат дека тоа е во голема мерка резултат на недоволното и неадекватното користење на картите.

Методиката на користењето на историската карта во наставата

Во почетокот на работата со историската карта наставникот е должен да укаже на најочигледните разлики помеѓу историската и географската карта: дека историската карта ја покажува состојбата во минатото, а географската современата состојба; дека боите на историската карта не го означуваат релјефот како на географската карта туку просторот на државната територија или територијата на административните единици, односно историските покраини внатре во државата; дека на историската карта не мора да бидат нацртани државните граници, туку тие можат да се поклопат со работ на обоениот простор; дека различните нијанси на една боја го означуваат ширењето на границите на односната држава и дека со контрастните бои се означуваат териториите на различните соседни држави. Потоа, наставникот укажува на картографските симболи кои делумно се слични со симболите на географските карти, но со дел се специфично историски. Учениците треба да ги запамтат само најосновните и најчестите симболи, а останатите треба да ги користат со читање на легендите од картата. Основната особеност на историската карта е поврзаноста на картографскиот симбол со хронолошкиот датум кој го покажува времето на историскиот настан на одреден простор. Наставникот треба да укаже и на другите знаци кои ја покажуваат динамиката на историското движење: стрелките што го покажуваат правецот на движењето на воените походи, преселбата на народите и линиите што го покажуваат патот на тие движења, или претставуваат природни или изградени комуникации и врски. За полесно ориентирање на картата значајна е светлината на боите и нивниот контраст, како и едноставноста, јасноста и големината на симболите, шемите и сликите.

⁷ На пример, оспособување на учениците од фактите на постоење бројни манастири во средновековна Србија да извлечат заклучок: за големата улога на црквата во средновековна Србија; за односите на црквата спрема владетелот и благородништвото; за црквата како идеолошка и културна сила на средниот век итн.

Историската карта наставникот мора да ја користи на секој час, било да обработува ново, или да повторува, утврдува или систематизира старо наставно градиво. Сидната карта мора да биде поставена на такво место од каде ќе биде пристапна на погледот на секој ученик и мора да биде закачена на посебен потпор или на сидот. Со картата не смее да се покрива таблата, зашто на неа наставникот треба да бележи одделни содржини што ги обработува на часот, меѓу нив географско-историските поими и називи кои на учениците им се тешки за запамтување или за изговарање. Сите места и настани што ги спомнува наставникот во своето излагање, а се наоѓаат на картата, тој мора прецизно да ги покаже, додавајќи и некоја карактеристична одделност за полесно да ги запамтат жив. Наставникот треба да бара од ученикот локализирањето на појавите на картата да го пронајде во својот историски атлас и дури кога ќе констатира дека учениците го извршиле тоа, тој да помине на понатамошно излагање и на понатамошно покажување. Ако наставникот еден ист настан или место повеќепати го споменува во своето излагање добро е постојано да го прикажува на картата, зашто на тој начин учениците го увежбуваат и го локализираат историскиот феномен. Наставникот со утврдувањето на градивото и со испитувањето на учениците треба да бара од нив да се служат со сидната карта и со картата во историскиот атлас. Не е доволно ученикот точно да го покаже објектот или настанот на картата, туку прецизно да го опише и да го локализира со стручна географска и историска терминологија (северно, јулино, североисточно, покрај самата граница, под планината, на реката, во полето итн.). Наставникот, кога природата на историското градиво го дозволува тоа, конкретно ги опишува природно-географските услови на одредениот простор, или на држави укажувајќи на причините, текот и последиците на историскиот настан, на историјата на народите или државите, или на одредени историски појави, а тоа е можно многу често. Ако географската средина битно влијаела врз историскиот настан, појава или процес што се обработуваат на часот, би било добро, покрај општата или тематската историска карта, да се користи физичко-географска карта (зашто физичко-географските услови бавно се менуваат) со што сликата на историскиот развиток ќе биде поконкретна и попотполна. Тоа е особено неопходно кога се зборува за стопанскиот развиток на земјите, воените походи, преселбите, трговските компоненти и водените патишта како и социјалните немири и бунџи. Со излагањето на новото или со утврдувањето на поминатото градиво, на историската карта можат да се аплицираат различни податоци со што излагањето се конкретизира и динамизира (на пример, времето на живеењето и владеење-

то на историските личности и др.). Кога се покажува објектот на картата наставникот за него може да каже повеќе отколку што пишува во учебникот, зашто тогаш тој подобро се запамтува, или пак покажувањето може да се проследи со епизоди од историскиот настан, или од животот на историската личност што е врзана за соодветните настани или за локалитетот.

Многу е важно наставникот со покажувањето на објектот на картата да зазема таква положба што нема да им пречи на погледот на учениците на картата, а да има преглед целото одделение (покажува со стапче од десната страна на картата). Ако наставникот ги покажува границите, тогаш треба со стапчето да ја покажува целата гранична линија, ако ја покажува новата територија треба да ја покажува во целина следејќи го покажувањето со опис. Тоа исто го бара и од ученикот кога го изведува да покажува на картата. Многу е пожелно покажувањето на картата да биде поврзано со проектирање или со покажување слики на историскиот локалитет, на настаните или на историските личности, или со пртање на шеми на таблата. Понекогаш комбинирањето на картата со слика може да биде придружено со историски-изворен, научен и литературен текст, со песна или со звучен документ. Многу е корисно кога малата карта со проекција се зголемува (преку графоскоп или дијалпроектор).

Важна задача на наставникот по историја е ученикот да го навикне и да го оспособи самостојно да ја користи картата и тој да сфати дека користењето на картата му го олеснува самостојното и темелно совладување на градивото. Повеќето ученици никогаш самостојно не ја користат картата, како ни хронолошките табелици. Наставникот е должен да ги поттикне на тоа давајќи им домашни задачи, додека самите не ја согледаат корисноста од самостојната употреба на историската карта. Наставникот по историја треба да го научи ученикот дека во совладувањето на новото и во повторувањето и утврдувањето на старото градиво секогаш треба да ја користи историската карта, како што во совладувањето на математиката ја користи збирката на задачи, или како што во учењето на странскиот јазик го користи речникот. Со постојаното користење на картата на часот и дома учениците ќе се оспособат, врз основа на историската карта, да вршат анализа во воопштувањето и утврдувањето на причинско-последичните врски со што се поттикнува формирањето на историското мислење.

Постојните сидни историски карти и атласи, и нивната научна и дидактичка вредност.

Новите наставни планови за основното училиште и заедничките основи значително ја изменија положбата на наста-

вата по историја и нејзините образовно-воспитни содржини. Тежиштето на наставата по историја е според новите програми во основното училиште па зголемени се нејзините образовно воспитни содржини. Тежиштето на наставата по историја е според новите програми во основното училиште па зголемени се нејзините образовно-воспитни барања, додека значително се намалени во заедничките основи. Историјата, сепак, во другата фаза, во колку и останала, доби сосема друга содржина. Постојните нормативи на наставните средства предвидоа нови општи и тематски сидни карти, но нив никој не ги изработува во нашата Република. Од старите сидни карти што инаку многу малку ги имаше, мал број одговара на содржината и на барањата на новите програми. Можеби исклучок прават две-три карти: картата на Римското царство, картата на нашите земји во XIV век и картата на нашите земји во XIX и во почетокот на XX век.⁸

Не е многу подобра ситуацијата ни со историскиот атлас, кој во нашата Република Србија е задолжителен прирачник за учениците во основното училиште. Такви атласи има многу малку и многу е мал бројот на издавачките куќи што се грижат за унапредувањето на овие важни училишни прирачници. Малку се и стручњациите што се грижат за нивното дидактичко усовершување. Картите во историскиот атлас треба да бидат усогласени со сидните карти за да би се користел атласот ефективно на самиот час. Атласот треба да ги содржи најнеопходните општи и тематски карти, но може да ги содржи и плановите на историските места, шемите, сликите и таблиците и др. Наставникот е должен да го обучи ученикот дека користењето на атласот се синхронизира со користењето на сидната карта како и дека атласот треба да го користи во самостојната работа дома. Добро е наставникот да ги навикнува учениците на паралелно користење на историскиот и географ-

⁸. Во нашата земја само ООЗТ „Картографија“ на загребското претпријатие „Илос“ издава историски карти. До денес издадени се 17 сидни историски карти што се користат во сите училишта во Југославија. Тие се следните — од општа историја: 1. Грција во стариот век; 2. Развојот на Римското царство; 3. Европа за време на преселбата на народите; 4. Развојот на Турско царство; 5. Европа во XVIII век; 6. Европа од 1815 до 1849; 7. Европа во XX век; 8. Првата светска војна; 9. Втората светска војна; 10. Времето на географските откритија. Од Историјата на народите на Југославија споменатата „Картографија“ ги издаде овие карти: 1. Нашата земја во римско време; 2. Хрватска низ вековите; 3. Југословенските земји во X век; 4. Југословенските земји во XIV век; 5. Југословенските земји во XIX и XX век; Селанските бунџи и востанија; 7. НОВ на Југославија во 12 карти (на една сидна карта). Не треба посебно да се нагласува дека овие карти не го „покриваат“ поголемиот дел на програмата по историја во основното училиште и во заедничките основи на насоченото образование.

скиот атлас, а тоа ќе го постигне ако и самиот на часот ги користи паралелно историската и географската карта.

Сегашните два училишни историски атласа што се во употреба на српскохрватското јазично подрачје не одговараат во потполност на сите дидактички барања иако се корисни прирачници во наставата по историја. Треба да се нагласи успехот дека во нашата Република атласите се сметаат за дополнителен прирачник (како учебникот и историската читанка). Наставниците се должни од ученикот да бараат да си набави атлас, во толку порано зашто тој ќе им служи за сите четири години во кои се изучува историјата. За жал, голем број наставници не бараат да набават учениците атлас и редовно да го донесуваат на часовите по историја. Многу наставници овој своевиден опортунизам го оправдуваат со материјалната ситуација на одделни ученици, меѓутоа, во прашање е несфаќањето на значењето на работата на историската карта.

Даваме краток приказ на историските атласи што се користат во нашите училишта:

1. „Училишен историски атлас“, чии автори се Релја Новаковиќ, Гавро Шкриваниќ, Владимир Стојанчевиќ и Жељко Шкаламера.⁹ Атласот содржи 195 историски карти, специјални минијатурни карти, реконструкции на културно-историските споменици и планови на историските локалитети. Поголемиот дел на овој обемен картографски материјал е од националната историја и е добро среден, па може да му послужи на наставникот за подготовка на часот. Меѓутоа, содржината на овој атлас ги преминува барањата на наставните програми на основното училиште и на заедничките основи и е над психофизичките можности на учениците во основното училиште. Најголемиот дел на карти претставуваат потесни историски територии, дадени одделно од поширокото соседство на тие земји, така што се несоодветни за користење во разгледувањето на пошироките историски феномени. Бројот на прегледните карти е мал, па картите се соодветни за излагање на новото, одошто на вобштување и систематизирање на поминатото градиво.

Изобилството на картографскиот материјал и неговата научна заснованост и прецизност го прави овој атлас драгоцено средство за додатната настава и за слободните ученички активности. Затоа сметаме дека овој атлас би требало да се задржи како општ училишен прирачник и кога ќе се издаде нов атлас за основните училишта.¹⁰

⁹ Споменатиот атлас е работен за наставата по историја во гимназиите, а подоцна е „адаптиран“ според новата програма за основните училишта.

¹⁰ Советот за просвета на СР Србија усвои одличен историски атлас за основните училишта чиј автор е Жељко Скаламера. За жал, Заводот за учебници и наставни средства сè уште не го издал поради техничките проблеми за изработување.

2. „Историски атлас за основното училиште“, чии автори се Јосип Лучиќ и Благота Драшковиќ.¹¹ И овој атлас изобилува со карти, со планови, со реконструкции на културно-историските споменици и со ликови на историските личности. Овој атлас повеќе одговара на програмските барања од претходниот, како со тематската содржина, така и со дидактичката опременост. Истакнатиот дидактичар Драшковиќ се трудел да ги исполни сите методски барања на прирачниците од ваков вид. Поголемиот број на картите од овој атлас се шематски и пиктограмски и изработени се сосема стручно и инвентивно. Богатиот ликовен материјал, заснован врз дидактички принцип на нагледноста, ги прави овие карти соодветни за користење во помладите одделенија на основното училиште (V и VI), додека учениците не се навикнат да ги читаат условните картографски знаци. Сепак мноштвото на ликовниот материјал ги става во сенка малобројните историско-географски податоци, па картите секогаш не се најсоодветни за потполна конкретизација и локализација на историските појави. И во овој атлас териториите на одделните земји дадени се одделно од широките подрачја, со што се отежнува можноста за споредување и систематизирање историските феномени на картографскиот материјал. Овој атлас не е најсоодветен за додатната настава и за слободните ученички активности поради малиот број на историско-географските податоци.

Недостатоците на постојните атласи и сидните историски карти можат да се надминат ако наставникот повеќе ги користи многубројните историски карти во старите изданија на атласи и во новите изданија на научните историографски дела, како синтетичките така и монографските. Скоро секој понов историографски труд содржи историски карти со кои многу често досегашните историско-географски знаења се дополнуваат, а грешките се исправуваат. Картите од тие денови наставниците по историја треба да ги користат со подготовки за наставата, а некои учениците можат да ги користат за изработка на училишните сидни карти, со што би се надополниле некомплетните училишни збирки, со што несомнено би се унапредил наставниот процес.¹²

На крајот на излагањето за картата во наставата по историја можеме да заклучиме дека историската карта е моќно

¹¹ Школска книга издаде и „Историски атлас за средните училишта“, но тој не е во употреба во училиштата на нашата Република поради тоа што учебниците по историја за заедничка основа дадени се со „елементите на атласот“. Така, во нашата Република не постои атлас за средните училишта како задолжителен прирачник.

¹² Доволно е да се споменат само некои дела во кои има бројни историски карти: Историја на народите на Југославија I и II книга; Историја на српскиот народ во издание на Српската книжевна заедница од која излегоа I, II и V книга.

средство на *нагледноста* во наставата на нашиот предмет, кој може многу повеќе посистематски и научно и методски поадекватно да се користи во наставниот процес. Има право познатиот методичар кога вели:

„Да ја познаваш картата тоа значи, не само да ја познаваш нејзината условна интерпункција, нејзината симболика, прадовите, границите, реките и останатото, туку и да ја видиш во тие условни знаци живата историска стварност, сложеноста на економските, социјално-политичките и културните взаемни односи. Да се научат учениците да ја, читаат картата како што ја читаат историската книга — тоа е целта со која мора да се раководи наставникот по историја пристапувајќи кон работата со историска карта“.¹³

(Превела од српскохрватски јазик: Ксенија Цидрова-Македонска)

¹³ А. И. Стражев, *Работата со историска карта во одделението и дома*, Наставата по историја во училиштата, Москва, 1946, бр. 2, стр. 36 (на руски јазик).